

การปลูกฝังคุณธรรมแก่คนในครอบครัวเชิงพุทธ Cultivating Morality in Buddhist Family

มานพ นักการเรียน¹, พระมหาวีระชาติ โพธา², วิญญู กิณะเส³,
บานชื่น นักการเรียน⁴, ฉัชศุภางค์ สารมาศ⁵,

Manop Nakkanrian¹, Phramahaweerachat Potha², Winyou Kinasen³,

Banchuen Nakkanrian⁴, Chatsuphang Saramart⁵,

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย^{1,2,3,4,5}

Mahamakut Buddhist University, Sirindhornrajavidyalaya Campus^{1,2,3,4,5}

Corresponding author, e-mail: mnakkarreiy@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 8 มีนาคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 10 มีนาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 19 เมษายน 2567

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ศึกษาสถานการณ์ด้านคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคมไทย การใช้คุณธรรมสำคัญ 5 ข้อตามเกณฑ์การประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทย และกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในครอบครัวเชิงพุทธ เป็นการศึกษาตีความข้อมูลที่ได้จากเอกสารและวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นสำคัญที่กำหนดไว้ แล้วเรียบเรียงเป็นหมวดหมู่

ผลการศึกษา พบว่า สถานการณ์ด้านคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคมไทย คือ การไม่ตระหนักถึงการมีวินัย การคำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัว การขาดความซื่อสัตย์สุจริต การขาดความสามัคคี จึงทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม การขาดจิตสำนึกสาธารณะ การขาดความรับผิดชอบต่อสังคม ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว การขาดทักษะในการคัดกรองและเลือกรับวัฒนธรรมที่ดีจากต่างประเทศ มาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และการยอมรับคนที่ฐานะมากกว่าคนดีมีคุณธรรม

ในการประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทยของกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ด้านที่ 2 คือ ด้านการบำบัดบาปหน้าที่ของครอบครัว มีการใช้คุณธรรมสำคัญ จำนวน 5 ข้อ เพื่อดำเนินชีวิตของคนในครอบครัว คือ 1. ความซื่อสัตย์ 2. ความขยันหมั่นเพียร 3. ความพอเพียง 4. ความมีวินัย และ 5. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นเกณฑ์มาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง

กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในครอบครัวเชิงพุทธ ประกอบด้วย การชักจูงจากกัลยาณมิตรและการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง, การให้รางวัล การสนับสนุน การชมเชย และการให้กำลังใจในการทำมาดี, การให้สังคมช่วยเหลือเพื่อเป็นมาตรการควบคุมทางสังคม, การปลูกฝังที่มีการเชื่อมโยงกับสถานการณ์ต่างๆ เพื่อทำให้มีความเข้าใจที่ลึกซึ้ง และการรู้จักจังหวะและโอกาส เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้มีความพร้อมก่อน

คำสำคัญ : ความเข้มแข็งของครอบครัวไทย, ความซื่อสัตย์, ความมีวินัย, การชักจูงจากกัลยาณมิตร, การใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง

Abstract

This academic article studied the moral and ethical situation of people in Thai society, using the 5 important virtues according to the criteria for evaluating the strength of Thai families and the process of cultivating Buddhist morality and ethics in family members. It was a study of interpreting information obtained from documents and analyzing the content (Content Analysis) according to the specified important points, then organized into categories.

The results of the study were found that the moral and ethical situation of people in Thai society was a lack of awareness of discipline, consideration of personal benefits, lack of honesty, lack of unity causing conflict in society, lack of public consciousness, Lack of social responsibility, selfish, Lack of skills in screening and selecting good cultures from foreign countries to apply in daily life and accepting people who have more status than good, virtuous people. In assessing the strength of Thai families of the Department of Women's Affairs and Family Institutions, Ministry of Social Development and Human Security, the second aspect, namely, the role and duty of the family, standards for a strong family consisted of five important virtues used in the lives of family members : 1. honesty, 2. diligence, 3. sufficiency, 4. discipline and 5. generosity.

The process of cultivating morality and ethics in the family according to Buddhism consisted of persuasion from good friends and using wisdom to consider oneself, giving rewards, support, praise and encouragement for doing good deeds and allowing society to punish as a measure of social control, cultivation linked to various situations to bring about deeper understanding and knowing timing and opportunity so that family members can be prepared first.

Keywords: the strength of Thai Families, Honesty, Discipline, Persuasion from Good Friends, Using Wisdom to Consider Oneself

บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่เป็นหลักสำคัญที่สุดของสังคม มีบทบาทหน้าที่ในการปลูกฝังคุณธรรม โดยทำหน้าที่เป็นทั้ง “ต้นแบบด้านคุณธรรม” และเป็น “ครูคนแรก” ของลูกในบ้าน ซึ่งเปรียบเสมือนโรงเรียนหลังแรกที่อบรมบ่มเพาะคุณธรรมให้แก่ลูก (ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ, 2559: 12) เพื่อให้ลูกเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ มีความพร้อมที่จะทำงานอย่างเต็มที่และสร้างสรรค์ เป็นพลังสำคัญในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติต่อไป

จากการสำรวจความคิดเห็นสถานการณ์คุณธรรมของสังคมไทย โดย ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ร่วมกับศูนย์สำรวจความคิดเห็นนิด้าโพล สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2559) ระหว่างวันที่ 1-20 สิงหาคม 2559 พบว่า ปัญหาวิกฤติด้านคุณธรรมที่มีความรุนแรงในสังคมไทย อันดับ 1 คือ ปัญหาความซื่อสัตย์สุจริต การทุจริตคอร์รัปชัน ร้อยละ 20.73 อันดับ 2 ปัญหาขาดความสามัคคี เกิดความขัดแย้งในสังคม ร้อยละ 19.3 อันดับ 3 ปัญหาจิตสำนึกสาธารณะ ขาดความรับผิดชอบต่อสังคม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ร้อยละ 14.69 อันดับ 4 ปัญหาขาดระเบียบวินัย ไม่เคารพกติกา กฎหมาย ร้อยละ 12.51

สำหรับคุณธรรมที่เยาวชนไทยควรได้รับการปลูกฝัง 5 อันดับ พบว่า ร้อยละ 76.59 เป็นเรื่องระเบียบวินัยมากที่สุด รองลงมาร้อยละ 75.35 ความซื่อสัตย์ สุจริต ร้อยละ 57.94 น้ำใจ/เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ร้อยละ 52.82 ความกตัญญูต่เวทิตี และร้อยละ 47.51 ความขยันหมั่นเพียร

จากการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนเรื่องสถานการณ์คุณธรรมในสังคมไทย โดยศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) ร่วมกับซูเปอร์โพล (2562: 19) จากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นประชาชนทั่วไปจำนวน 1,250 คน ระหว่างวันที่ 16-20 มิถุนายน 2562 พบว่า “สาเหตุอันดับ 1 ของการขาดคุณธรรมในสังคมไทย คือ คนในสังคมไม่มีวินัย ร้อยละ 59.70 รองลงมาคือการคำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัว ร้อยละ 57.90 และขาดความซื่อสัตย์สุจริต ร้อยละ 51.10 ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า คนในสังคมไทยมีความบกพร่องในเรื่องของวินัย โดยการขาดวินัยมีสาเหตุมาจากพื้นฐานที่ทุกคนมีอยู่ในตัว และปัญหาความไร้ระเบียบวินัยก็เป็นจุดเริ่มต้นในการทำให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย เช่น การฝ่าฝืนกฎจราจร การแฉกฉวย และการไม่เคารพกฎระเบียบของสังคม ซึ่งนับวันปัญหาดังกล่าวนี้จะเพิ่มจำนวนมากขึ้นทั้งในระดับปริมาณและระดับความรุนแรง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564) (2559: 43) ได้ประเมินสถานการณ์และแนวโน้มของสังคมไทยเกี่ยวกับปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรม ไว้ดังนี้ “คนไทยส่วนใหญ่ยังมีปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรม และไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการมีวินัย ความซื่อสัตย์สุจริต และการมีจิตสาธารณะ กระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่หลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทยในสังคมที่เป็นยุคดิจิทัล ส่งผลให้ค่านิยมในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว คนไทยบางส่วนไม่สามารถเลือกรับปรับใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวัน ส่งผลให้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่เป็นรากเหง้าของคนไทยถูกกลืนโดยวิถีชีวิตแบบใหม่ มีค่านิยมยึดตนเองเป็นหลักมากกว่าการคำนึงถึงสังคมส่วนรวม รักสนุกและความสบาย เชื่อข่าวลือขาดความอดทน ขาดวินัย วัตถุนิยม ยอมรับคนที่ฐานะมากกว่าคนดีมีคุณธรรม โดยผลการสำรวจของศูนย์คุณธรรมร่วมกับนิด้าโพล ปี พ.ศ. 2557 พบว่า ปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรมที่ประชาชนมากกว่าร้อยละ 50 เห็นว่าสำคัญที่สุด คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ส่วนการทุจริตคอร์รัปชัน ประชาชนกว่าร้อยละ 90 เห็นว่าจำเป็นต้องส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมโดยเร็วที่สุด ขณะที่การสำรวจการยอมรับพฤติกรรมทางสังคมของคนไทยที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไป ในปี พ.ศ. 2557 เรื่องพฤติกรรมของการมีวินัยเช่น การข้ามถนนโดยใช้สะพานลอยหรือข้ามทางม้าลาย พบว่า กว่าร้อยละ 45 ทำเป็นบางครั้งหรือไม่ทำเลย ส่วนพฤติกรรมการใช้ชีวิต พบว่า คนไทยถึงร้อยละ 64.1 รู้สึกเฉยๆ และรับได้กับพฤติกรรมการพูดภาษาไทยคำฟุ้งคำ และกว่าร้อยละ 38.7 ที่รู้สึกเฉยๆ และรับได้กับการใส่เสื้อสายเดี่ยว เกาเข่งนุ่งสั้น สะท้อนถึงคนไทยยังขาดทักษะในการคัดกรองและเลือกรับวัฒนธรรมที่ดีจากต่างประเทศมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้ละทิ้งค่านิยมที่ดีงามอันเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยและลดคุณค่าของความเป็นไทย จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการวางรากฐานปรับเปลี่ยนให้คนมีค่านิยมตามบรรทัดฐานที่ดีของสังคมไทย”

จาก “รายงานสุขภาพคนไทย ประจำปี 2565 : ครอบครัว ไทยในวิกฤตโควิด-19” ซึ่งจัดทำโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (2565: 6-32) พบถึงด้านสัมพันธภาพ และ 2. ด้านการท่าบพาทหน้าที่ของครอบครัว ดังนี้ “จากตัวชี้วัดที่ 10 – ชีวิตครอบครัวและชุมชน พบว่า ปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัวเพิ่มสูงขึ้น จากปัจจัยความเครียดของการจำกัดการเดินทางและต้องอาศัยในที่พักเป็นช่วงเวลานานขึ้น โดยในช่วงต้นปีพ.ศ. 2563 พบปัญหาความรุนแรงในครอบครัวเพิ่มขึ้นร้อยละ 42.2 เมื่อเทียบกับภาพรวมในปี พ.ศ. 2560 ที่อยู่ที่ร้อยละ 34.6”

จากการศึกษาข้อมูลปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรม จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564) และหน่วยงานต่างๆ พบว่า คนในสังคมไทยไม่ตระหนักถึงการมีวินัย การ

คำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัว การขาดความซื่อสัตย์สุจริต การขาดความสามัคคี จึงทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม การขาดจิตสำนึกสาธารณะ การขาดความรับผิดชอบต่อสังคม ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว การขาดทักษะในการคัดกรองและเลือกรับวัฒนธรรมที่ดีจากต่างประเทศมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และการยอมรับคนที่ฐานะมากกว่าคนดีมีคุณธรรม ดังนั้น ครอบครัวในฐานะเป็นสถาบันพื้นฐานที่เป็นหลักสำคัญที่สุดของสังคม มีบทบาทหน้าที่ในการปลูกฝังคุณธรรมแก่สมาชิกในครอบครัวเพื่อให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ ทำให้สังคมเป็นสังคมคุณธรรมและเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไป โดยใช้กระบวนการในการปลูกฝังอะไรบ้าง พระพุทธศาสนาได้ใช้หลักธรรมอะไรบ้างเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการปลูกฝังคุณธรรมแก่สมาชิกในครอบครัว ทำให้ครอบครัวเกิดความเข้มแข็ง ความอบอุ่นและความสงบสุขนี้ เป็นประเด็นที่น่าสนใจ

คุณธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทย

คุณธรรมเป็นสภาพคุณงามความดี เริ่มตั้งแต่ความนึกคิด ความปรารถนา ความตั้งใจ คนที่มีคุณธรรม เมื่อคิดดีแล้ว ย่อมแสดงพฤติกรรมคือคำพูดและการกระทำที่ปรากฏออกมาแล้ว สังคมตัดสินว่า ดี จริง และงาม (2559: 8) ในการประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทยของกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ด้านที่ 2 คือด้านการทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว ในครอบครัว มีการใช้คุณธรรมสำคัญ 5 ข้อ ในการดำเนินชีวิต คือ 1. ความซื่อสัตย์ 2. ความขยันหมั่นเพียร 3. ความพอเพียง 4. ความมีวินัยและ 5. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มากน้อยเพียงใด โดยเลือกคำตอบ คือ ไม่มี มี บ้างนาน ๆ ครั้ง (1-3 วันต่อ สัปดาห์) เกือบทุกวัน (4-6 วันต่อ สัปดาห์) ทุกวัน ทั้งนี้ คนในครอบครัวต้องใช้คุณธรรมสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ครบ 5 ข้อ จึง ถือว่าผ่านเกณฑ์มาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง (กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2565: 3)

คุณธรรมสำคัญที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของคนในครอบครัวเพื่อประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทย ด้านการทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว มี 5 ข้อ ดังนี้

ความซื่อสัตย์

ความซื่อสัตย์หรือความซื่อตรง หรือการไม่คดโกง มักมากคู่กับสุจริต ตรงกับคำบาลีคือ สัจจะกับ อาชวะ “ความซื่อสัตย์” หมายถึง การประพฤติตรงไม่เอนเอียง เช่น ซื่อตรงต่อหน้าที่ ไม่คดโกง เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 402) บางครั้ง มีคำเพิ่มมาคือ “ความซื่อสัตย์ซื่อตรง” หมายถึง ความประพฤติที่จริงใจ ไม่คดโกง ไม่หลอกลวง ไม่ทำผิดทั้งต่อหน้าและลับหลัง (ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ, 2559: 10) และยังมีคำว่า “ความสุจริต” เพิ่มเข้ามาประกบอีกด้วย เป็น “ความซื่อสัตย์ซึ่งมากคู่กับความสุจริต” หมายถึง ความประพฤติตรงต่อหน้าที่ ตรงต่อเวลา รู้หน้าที่ของตนเองและปฏิบัติอย่างเต็มที่ถูกต้อง มีความจริงใจ ไม่คิดคดทรยศ ไม่ทุจริต ไม่ใช้เล่ห์กลคดโกงทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่หลอกลวง (รุ่งฤดี กล้าหาญ รองศาสตราจารย์ ดร. ดวงเดือน ศาสตราจารย์ และพันเอกหญิง ดร.สายสมร เฉลยภิตติ, 2558: 5) กรมวิชาการ (2548: 129-131) ได้จำแนกความซื่อสัตย์ออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ความซื่อสัตย์ต่อตนเอง

ความซื่อสัตย์ต่อตนเอง คือความรู้สึกละอายใจ มีความละอาย และเกรงกลัวต่อการกระทำ ความผิด พฤติกรรมที่แสดงออก ได้แก่ 1) ไม่สับปลั๊กกลับกลอก 2) ไม่คล้อยตามพวกที่ลากหรือชักจูงไป

ในทางที่เสื่อมเสีย 3) มั่นคงต่อการกระทำความดี 4) ไม่คดโกงมีความตั้งใจจริง และ 5) ประพฤติตรงตามที่ดี

2. ความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่การงาน

พฤติกรรมที่แสดงออก ได้แก่ 1) ไม่เอาเวลาทำงานในหน้าที่ไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว และ 2) ไม่ใช้อำนาจหน้าที่ทำประโยชน์ส่วนตัว

3. ความซื่อสัตย์ต่อบุคคล

มีความซื่อสัตย์ต่อบุคคลอื่น ต่อมิตร ต่อหัวหน้างานต่อผู้มีพระคุณ พฤติกรรมที่แสดงออก ได้แก่ 1) ประพฤติตรงไปตรงมา ไม่คิดคดต่อผู้อื่น 2) ไม่ชักชวนไปในทางเสื่อมเสีย 3) ไม่สอพลอเพื่อหาผลประโยชน์ส่วนตน และ 4) ยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น ไม่คิดริษยาหรือกลั่นแกล้ง

4. ความซื่อสัตย์ต่อคณะ สังคม และประเทศชาติ

พฤติกรรมที่แสดงออก ได้แก่ 1) ร่วมมือร่วมใจกันทำงานด้วยความบริสุทธิ์ใจ 2) ไม่เห็นแก่ประโยชน์ของตน หรือเอาดีเข้าตน และ 3) ไม่ร่วมมือกันทำงานใด ๆ ที่ผิดกฎหมาย หรือผิดจากที่กล่าวมาข้างต้น

2.2 ความขยันหมั่นเพียร

ความขยันมักมากคู่กับความเพียร ปกติในภาษาไทย พอพูดถึงความเพียร ก็หมายถึง ความขยัน ความอดสาหัส บากบั่น มักจะพูดติดปากว่า ขยันหมั่นเพียร ตรงกับคำบาลีคือ วิริยะ อุตสาหะและวายามะ “ความขยัน” หมายถึง การทำงานอย่างแข็งขัน ทำหรือประพฤติเป็นปรกติสม่ำเสมอ ไม่เกียจคร้าน แข็งแรง เข้าที่ และ “ความเพียร” หมายถึง ความบากบั่น ความกล้าแข็ง ความพยายามจนกว่าจะสำเร็จ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 172, 849) โดยที่ขยันหมั่นเพียรประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559: 160) กองวิจัยการศึกษา (2542: 65-66) ได้จำแนกความขยันออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1) ความตั้งใจ ความกระตือรือร้น ที่จะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างมุ่งมั่น อาสาทำหรือทำทันทีทั้งในการศึกษาเล่าเรียน การปฏิบัติงานของตนเอง และงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือชุมชน

2) การกระทำดังกล่าวนั้นมีความมั่นคงที่สม่ำเสมออย่างต่อเนื่องอย่างจริงจังเอาใจและความรับผิดชอบทั้งในการศึกษาเล่าเรียน การปฏิบัติงานของตนเอง และงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือชุมชน

2.3 ความพอเพียง

ความพอเพียง ในคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” นี้ ตรงกับคำบาลีคือ มัตตัญญูตาและสันโตสะ “ความพอเพียง” หมายถึง การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้พระราชทานให้แก่ปวงชนชาวไทย เพื่อให้คนไทยอยู่อย่างมีความสุข ประกอบด้วย 5 เรื่อง คือ ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีไม่มากเกินไป ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับความพอประมาณอย่างใช้เหตุผล การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง เงื่อนไขความรู้ หมายถึง ผู้ปฏิบัติต้องมีความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ อย่างรอบด้านและมีความรอบคอบที่จะนำความรู้มาใช้ และ

เงื่อนไขคุณธรรม หมายถึง ผู้ปฏิบัติต้องมีจิตใจที่ตระหนักในคุณธรรม และความซื่อสัตย์ มีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต ให้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบซึ่งต้องกระทำพร้อมกันทุกเรื่อง (ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ, 2559: 9) โดยที่เป็นความพอเพียงในการดำเนินชีวิตแบบทางสายกลาง มีเหตุผล ใช้ความรู้ในการตัดสินใจอย่างรอบคอบ มีความพอประมาณ พอดี ไม่เบียดเบียนตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อม ไม่ประมาทสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เป็นศาสตร์พระราชาและเป็นคุณธรรมฐานรากที่จะนำไปสู่คุณธรรมอื่น ๆ (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2561: 28)

คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ (2561: 45-46) ได้เสนอหลักของความพอเพียง ไว้ 4 ประการดังนี้

1. ความพอประมาณ

ความพอประมาณคือ การพึงตนเอง และคือความพอดีไม่สุดโต่ง ไม่ว่าจะเป็นการกระทำ การบริโภค การใช้จ่าย การผลิต การลงทุน หรือแม้แต่การออมก็ต้องอยู่ในระดับที่ตนเองไม่เดือดร้อน

2. การมีเหตุผล

ไม่ว่าจะตัดสินใจใด ๆ เกี่ยวกับระดับความพอประมาณจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล มีการพิจารณาเหตุ ปัจจัยและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ต้องมองผลในระยะสั้นและระยะยาว รวมถึงคำนึงถึงความเสี่ยงและผลกระทบที่จะเกิดจากการตัดสินใจนั้น ๆ ทำให้มีความรอบคอบใช้จ่ายพอดีกับอัตภาพ เกิดประโยชน์หรือแม้แต่เวลาอย่างคุ้มค่า

3. การมีภูมิคุ้มกัน

การกระทำใด ๆ ก็ตามจะต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้นไม่เฉพาะแต่ในปัจจุบัน แต่จำเป็นต้องมองการณ์ไกลถึงอนาคต คำนึงถึงความเสี่ยงและสามารถสร้างภูมิคุ้มกัน พร้อมรับผลกระทบหรือการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อาทิ การงาน การเงิน หรือแม้แต่สุขภาพของตนเอง

4. การมีความรู้คู่คุณธรรม

มีความรู้เกี่ยวกับวิชาการและเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่จะทำอย่างรอบด้าน เมื่อมีความรู้ย่อมส่งผลให้มีการตัดสินใจอย่างถูกต้องและสามารถปรับใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ นอกจากนี้จะต้องมีความรอบคอบและระมัดระวัง รู้จักวางแผนอย่างมีสติ ภายใต้อุดมคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต ไม่โลภไม่หลง ดำเนินชีวิตไปในทางสายกลาง

2.4 ความมีวินัย

วินัย ตรงกับคำบาลีคือ วินย แปลตามศัพท์ว่า “อุบายเป็นเครื่องนำไป” หรือ “การนำไปอย่างวิเศษ” ความหมายที่เข้าใจกันคือ กฎ, ระเบียบแบบแผน, ข้อบังคับ, ข้อปฏิบัติ “วินัย” หมายถึง ระเบียบแบบแผนและข้อบังคับ ข้อปฏิบัติ เช่น วินัยทหาร ทหารต้องยึดมั่นในวินัย; สิกขาบทของพระสงฆ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1121) โดยให้มี “การยึดมั่นและรับผิดชอบในหน้าที่ของตน ทั้งวินัยต่อตนเองในการผลักดันชีวิตให้ก้าวหน้า วินัยต่อองค์กร สังคม ปฏิบัติตามจริยธรรม จรรยาบรรณและเคารพต่อกฎหมาย” (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2561: 50) และให้มี “การรู้จักควบคุมตนเองให้ประพฤติปฏิบัติและยึดมั่นในระเบียบแบบแผนข้อบังคับข้อปฏิบัติ” (ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ, 2559: 11) สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2537: 15-22) แบ่งประเภทของวินัย เป็น 2 ประเภท ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. วินัยสำหรับตนเอง คือ กระบวนการหรือวิธีการควบคุมพฤติกรรมของตนเองโดยตนเป็นผู้แนะนำตนเองให้ประพฤติไปตามแนวทางที่เลือกกว่าดี วินัยประเภทนี้เป็นวินัยที่เราสร้างขึ้นเองและตัวเราเองเป็นผู้ปฏิบัติตามข้อบังคับนั้น ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อให้พฤติกรรมของเราดำเนินไปตามทางที่เรามุ่งหมายไว้ วินัยสำหรับตนเองนี้เป็นวินัยชั้นเลิศที่ทุกคนควรสร้างขึ้นสำหรับบังคับพฤติกรรมของตนเอง การสร้างวินัยสำหรับบังคับตนเองนั้น ทำได้หลายอย่าง เช่น

1) การสร้างวินัยในการนอน การตื่น การดูหนังสือ การออกกำลังกาย การทำงาน และการพักผ่อนให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสมในแต่ละวัน

2) สร้างวินัยเพื่อบังคับตนเองให้ทำในสิ่งที่ดีบางอย่าง และละเว้นในสิ่งที่เราคิดว่าเป็นความชั่ว แม้จะขัดกับความนิยมในสังคม เช่น การบังคับตนเองให้เป็นคนประหยัดไม่สุบุดรไม่ดื่มสุรา ตัดผมสั้น และแต่งกายให้ถูกระเบียบของสถานศึกษาอยู่เสมอ

2. วินัยสำหรับหมู่คณะ คือการใช้ระเบียบข้อบังคับเป็นเครื่องมือในการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อให้สมาชิกทุกคนในหมู่นั้นปฏิบัติตามหรือควบคุมพฤติกรรมของหมู่นั้นให้บรรลุความมุ่งหมายที่หมู่คณะตั้งไว้ เช่น วินัยในสถานศึกษา วินัยของทหาร วินัยของตำรวจ วินัยของพระสงฆ์ วินัยของข้าราชการพลเรือน เป็นต้น วินัยแต่ละหมู่คณะย่อมแตกต่างกันไปตามจุดมุ่งหมายของหมู่นั้น ๆ ถึงอย่างไรก็ตาม วินัยของหมู่นั้นจะต้องคำนึงถึงการอยู่ร่วมกันอย่างประชาธิปไตยเป็นสำคัญ คือ มีสามัคคีธรรม คารวะธรรม และปัญญาธรรม

2.5 ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตรงกับคำบาลีคือ ทานะและปริจาคะ ซึ่งสอดคล้องกับจิตอาสา “ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่” หมายถึง การแสดงน้ำใจดีต่อผู้อื่น เช่น เขามีเพื่อนบ้านดี มีอะไรก็เอื้อเฟื้อกันเสมอ, บางทีใช้เข้าคู่กับคำอื่น เช่น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เอื้อเฟื้อเกื้อกูล เอื้อเฟื้อเกื้อหนุน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1437) โดยมี การแบ่งปันสิ่งที่ตนมี การช่วยเหลือการทำประโยชน์ให้กับผู้อื่นหรือสังคมส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน เช่น การอุทิศร่างกายแรงใจ การบริจาคทรัพย์ เป็นคุณธรรมพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันในสังคมทำให้สังคมน่าอยู่และมีความสุข (กนก จันทราและคณะ, 2559: 6)

ลักษณะของความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ซึ่งสอดคล้องกับจิตอาสา มี 3 ประการ ได้แก่ (ณัฐนิชากร ศรีบริบูรณ์, 2550: 30-32)

1. การช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทนที่แสดงออกถึงความมีน้ำใจเอื้ออาทร จิตใจโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่

2. การเสียสละต่อสังคมที่แสดงออกถึงการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม การเสียสละเงิน เวลา กำลังกาย กำลังทรัพย์ เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นและสังคม รวมทั้งการเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน รู้จักเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ

3. ความมุ่งมั่นพัฒนา คิตรีเริ่มในการพัฒนาตนและสังคม เพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

สรุปได้ว่า คุณธรรมสำคัญที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของคนในครอบครัวเพื่อประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทย ด้านการทำบารมีหน้าที่ของครอบครัว มี 5 ข้อ ดังนี้ 1. ความซื่อสัตย์ ตรงกับคำบาลีคือ สัจจะกับอาชชะ หมายถึง ความซื่อตรงต่อหน้าที่ ไม่คดโกง ไม่หลอกลวง ไม่ทุจริต ไม่ทำผิดทั้งต่อหน้าและลับหลัง แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้ 1. ความซื่อสัตย์ต่อตนเอง 2. ความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่การงาน 3. ความซื่อสัตย์ต่อบุคคล และ 4. ความซื่อสัตย์ต่อคณะ สังคม และประเทศชาติ 2. ความขยันหมั่นเพียร ตรงกับคำบาลีคือ วิริยะ อุตสาหะและวายามะ หมายถึง การทำงานอย่างแข็งขัน ทำ

หรือประพฤติเป็นปกติสม่ำเสมอ ไม่เกียจคร้าน แข็งแรง เข้าที่ อดทน เอาธุระไม่ท้อถอย แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้ 1. มีความตั้งใจ ความกระตือรือร้น ที่จะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างมุ่งมั่น และ 2. การกระทำ ดังกล่าวนั้นมีความมั่นคงที่สม่ำเสมออย่างต่อเนื่องอย่างเอาจริงเอาจังและความรับผิดชอบ 3. ความพอเพียง ตรงกับคำบาลีคือ มัตตัญญูตาและสันโตสะ หมายถึง การดำเนินชีวิต ประกอบด้วย 5 เรื่อง เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบซึ่งต้องกระทำพร้อมกันทุกเรื่อง ได้แก่ 1. ความพอประมาณ 2. ความมีเหตุผล 3. การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี 4. เงื่อนไขความรู้ และ 5. เงื่อนไขคุณธรรม 4. ความมีวินัย วินัยตรงกับคำบาลีคือ วินยะ ความหมายที่เข้าใจกันคือ กฎ, ระเบียบแบบแผน, ข้อบังคับ, ข้อปฏิบัติ หมายถึง การรู้จักควบคุมตนเองให้ประพฤติปฏิบัติและยึดมั่นในระเบียบแบบแผนข้อบังคับข้อปฏิบัติ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ 1. วินัยสำหรับตนเอง และ 2. วินัยสำหรับหมู่คณะ และ 5. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตรงกับคำบาลีคือ ทานะและปริจาคะ ซึ่งสอดคล้องกับจิตอาสา หมายถึง การแสดงน้ำใจดีต่อผู้อื่น การแบ่งปันสิ่งที่ตนมี การช่วยเหลือการทำประโยชน์ให้กับผู้อื่นหรือสังคมส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้ 1. การช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน 2. การเสียสละต่อสังคมที่แสดงออกถึงการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม และ 3. ความมุ่งมั่นพัฒนา คิตรีเริ่มในการพัฒนาดนและสังคม เพื่อให้ อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

3. กระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรมแก่คนในครอบครัว

การปลูกฝังคุณธรรมแก่คนในครอบครัว เป็นมาตรการที่ทำให้เด็กและเยาวชนได้ซึมซับแนวคิด พฤติกรรมและทำจนเป็นนิสัยต่อไปได้ เป็นการทำครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง เป็นการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้ดำเนินชีวิตโดยไม่สร้างความเดือดร้อนแก่สังคมภายนอกได้

สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล (2552: 27-28) ได้นำ ทฤษฎีเซลล์กระจกเงา (Mirror Neuron Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีพัฒนาการมนุษย์ มาใช้ในการปลูกฝัง คุณธรรมจริยธรรมของคนในครอบครัวได้ ในค.ศ. 1996 นักวิทยาศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยปาร์มา ประเทศอิตาลี ประกอบด้วย ดร.เกียโคโม ริซโซลัตติ (Dr.Giacomo Rizzolatti) ดร.วิททอริโอ กัลปัลลีซี (Dr.Vittorio Gallese) และดร.ลีโอนาโด โฟกัสซี (Dr.Leonardo Fogassi) เป็นผู้เปิดประตูไปสู่การ ไขความลับนี้ พบว่า ภายในสมองของคนเรา มีเซลล์ชนิดหนึ่ง ซึ่งต่อมาตั้งชื่อว่า เซลล์กระจกเงา (Mirror Neuron) โดยอธิบายว่า เซลล์กระจกเงาเป็นเซลล์ชนิดหนึ่งในสมองของมนุษย์ซึ่งทำหน้าที่เลียนแบบ พฤติกรรมต่าง ๆ ของผู้อื่นมาเป็นพฤติกรรมของตนเอง จากแนวคิดของทฤษฎีกระจกเงานี้ นักวิชาการใน วงการศึกษาได้เสนอให้นำมาใช้ในการพัฒนาเด็กไทย โดยเฉพาะพฤติกรรมการเล่นแบบของเด็กที่เกิดขึ้น จากการทำงานของเซลล์กระจกเงาในตัวเด็กเอง ถ้าพ่อแม่มีทักษะในการเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูก ๆ โดย ไม่ใช่เพียงแค่การใช้ “คำพูด” ในการสั่งสอนลูกเท่านั้น เซลล์กระจกเงาจะทำงานได้ดีเมื่อลูกเห็น พฤติกรรมของพ่อแม่ และสามารถสะท้อนสิ่งที่ดีแล้วซึมซับเข้าไปเป็นลักษณะนิสัยของตัวเอง สถาบัน ครอบครัวไทย (2565) ได้กล่าวถึงกระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในครอบครัวไทย เพื่อทำ ให้เด็กและเยาวชนได้ซึมซับค่อย ๆ จดจำหรือเรียนรู้ไปทีละนิดเกี่ยวกับแนวคิด พฤติกรรมและทำจนเป็น นิสัยและอุปนิสัยต่อไปได้ ไว้ดังนี้

1. การสร้างค่านิยม “การเป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรม”

ทุกวันนี้ สำนักทางคุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคมกำลังเสื่อมลง เนื่องรากฐานความคิดและ ค่านิยมที่ผิดเพี้ยนไปจากหลักศีลธรรมและคุณธรรมอันดีงาม พ่อแม่จึงต้องคอยชี้ให้ลูก ๆ เห็นว่า อะไรถูก

อะไรผิด และอะไรที่มีคุณค่า อะไรเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจ รวมทั้งฝึกฝนลูกให้รู้จักคิดวิเคราะห์และใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม โดยการตั้งคำถามเชิงเชิงวิเคราะห์กับค่านิยมต่าง ๆ ที่ไม่ถูกต้องในสังคม เรื่องสำคัญอีกประการหนึ่งของการสร้างค่านิยมของการเป็นคนดีมีคุณธรรมนั้น คือ แบบอย่างของพ่อแม่ หมายความว่า พ่อแม่จะต้องเป็นแบบอย่างของการเป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรมในชีวิตประจำวัน ในบ้าน ในที่ทำงาน และในทุก ๆ ที่ เพราะลูก ๆ จะเรียนรู้ผ่านแบบอย่างของพ่อแม่ ถ้าพ่อแม่เป็นคนมีคุณธรรมจริยธรรม การสร้างค่านิยมนี้ให้กับลูก ๆ ก็จะกลายเป็นเรื่องที่ไม่ยากนัก

2. การสร้างแรงจูงใจให้ทำสิ่งดี

การสร้างแรงจูงใจหรือการกระตุ้นเป็นเรื่องจำเป็นในการผลักดันให้ลูก ๆ เป็นคนมีคุณธรรมจริยธรรม เพราะการสร้างแรงจูงใจเป็นการเปลี่ยนกระบวนการความคิดให้เห็นคุณค่าและประโยชน์ของการมีคุณธรรมจริยธรรม พ่อแม่จะสร้างแรงจูงใจให้ลูกเป็นคนดีมีคุณธรรมได้โดย

1. การสั่งสอนโดยนำเอาหลักคำสอนทางศาสนามาอธิบายขยายความให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม รวมทั้งการสอนอย่างเป็นธรรมชาติผ่านข่าวสารที่เกิดขึ้นรอบตัว
2. การเห็นแบบอย่าง โดยคนในครอบครัวต้องเป็นแบบอย่างชีวิตในการทำดีและยืนหยัดในคุณธรรม
3. การให้รางวัลหรือการชมเชยเมื่อทำความดี เป็นการสร้างแรงจูงใจอย่างหนึ่ง เพื่อให้เห็นว่า การทำความดีนั้นเป็นสิ่งที่น่ายกย่องและภาคภูมิใจ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งของก็ได้ อาจเป็นคำชมเชย เพราะหลักของเรื่องนี้ก็คือ ทำดีมีค่าชมากกว่ากระตุ้นให้ทำมากยิ่งขึ้น แต่ถ้าทำดีไม่มีค่าชาก็ทำให้ไม่มีแรงจูงใจที่จะทำ

3. การส่งเสริมและสนับสนุนให้ลูกได้ทำสิ่งที่ดี

การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้สัมฤทธิ์ผลได้นั้น นอกจากการสร้างค่านิยมและแรงจูงใจที่ถูกต้องในการทำความดีแล้ว พ่อแม่ควรสนับสนุนให้ลูก ๆ มีโอกาสได้ทำสิ่งที่ดีอย่างเป็นรูปธรรม ผลของการได้ทำสิ่งที่ดีและมีคุณค่านี้อาจกลายเป็นความภาคภูมิใจของลูกและกระตุ้นให้เขาอยากทำสิ่งที่ดี ๆ มากยิ่งขึ้นไปอีก พ่อแม่จะส่งเสริมลูกโดย

1. สนับสนุนให้ลูกเข้าร่วมกิจกรรมส่งเสริมการทำความดี พ่อแม่ไม่ควรมุ่งเน้นให้ลูกเอาแต่เรียนหนังสือเพียงอย่างเดียว แต่ควรสนับสนุนให้ลูกได้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กิจกรรมอาสาสมัคร กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ หรือชมรมต่าง ๆ ในการช่วยเหลือสังคม เช่น ตอนนี้มีเครือข่ายจิตอาสา พ่อแม่ก็ควรสนับสนุนหรือนำพาลูก ๆ ไปสมัครเข้าเป็นสมาชิกเครือข่าย
2. ส่งเสริมและนำลูกให้มีส่วนร่วมในการเรียกร้องคุณธรรมจริยธรรมในสังคมเมื่อเห็นความไม่ถูกต้องหรือความตกต่ำทางคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม พ่อแม่ควรนำลูกให้ไปมีส่วนร่วม แต่ต้องทำอย่างมีคุณธรรมจริยธรรม คือ ไม่ขัดต่อกฎหมายและวัฒนธรรมอันดีงาม ตัวอย่างเช่น ร่วมลงชื่อรณรงค์ต่อต้านการกระทำความรุนแรงต่อเด็กและสตรี การยุติการค้ามนุษย์ เป็นต้น
3. สร้างกิจกรรมสร้างสรรค์เพื่อส่งเสริมการทำความดีภายในบ้าน เช่น แสตมป์ความดี คือ เมื่อลูกทำความดีในบ้าน (รดน้ำต้นไม้ ทำความสะอาด เก็บห้องนอน เก็บของเล่น ฯลฯ) ก็จะได้รับแสตมป์ความดี 1 หรือ 2 ดวง (พ่อแม่จะเป็นคนให้) และทุก ๆ สัปดาห์ก็นับจำนวนแสตมป์ว่าได้กี่ดวง แล้วนำไปแลกของรางวัลตามที่พ่อแม่ได้กำหนดเอาไว้ เช่น 20 ดวงจะได้กินไอศกรีม 30 ดวงจะได้ไปเที่ยว เป็นต้น

แต่ต้องระวังที่จะไม่ให้กลายเป็นการทำความดีเพื่อหวังรางวัลเท่านั้น การทำเช่นนี้มีจุดประสงค์เพื่อกระตุ้นและทำให้การทำความดีเป็นเรื่องน่าสนใจ

การจะปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับคนในประเทศได้อย่างประสบความสำเร็จนั้น จำเป็นต้องทำตั้งแต่เยาว์วัย ให้เด็กและเยาวชนเกิดความตระหนักในเรื่องนี้อย่างแท้จริง “สถาบันครอบครัว” คือจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการหล่อหลอมคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่เด็กและเยาวชนที่จะเติบโตเป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติต่อไปในอนาคต แต่ถ้าเพียงสถาบันครอบครัวเท่านั้นไม่อาจทำเรื่องนี้ให้สำเร็จได้ ยิ่งในปัจจุบันพ่อแม่ต้องออกไปทำงาน ทำให้พ่อแม่มีเวลาไม่มากพอที่จะอบรมสั่งสอนและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับเด็ก ดังนั้น ทุกภาคส่วนจึงต้องร่วมมือกันสร้างคุณธรรมจริยธรรมที่งดงามในเด็กและเยาวชน

ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ (2559: 13-14) พบว่า กระบวนการและปัจจัยความสำเร็จในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในครอบครัว เพื่อให้ครอบครัวไทยมีความเข้มแข็งอบอุ่น มี 6 ประการ คือ

1. มีพ่อ แม่ และครอบครัวเป็นต้นแบบที่ดี ทั้งความคิด คำพูดและการกระทำ ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ศรัทธาในความดี ไม่เกี่ยวข้องอบายมุข สมองของเด็กจะเรียนรู้และจดจำโดยทำตามแบบอย่างที่ได้เห็นและได้ยิน
2. ในครอบครัวมีบุคคลที่เด็กรักและผูกพัน การสอนที่มีการเชื่อมโยงเปรียบเทียบสถานการณ์ต่าง ๆ ทำให้มีความเข้าใจที่ลึกซึ้ง เด็กจะเกิดความรู้สึกร่วมเห็นอกเห็นใจ เข้าใจได้มากกว่า ประสบการณ์ความมีชีวิตในครอบครัวเดียวกัน จะเป็นฐานการจดจำที่นำไปสู่นิสัยการปฏิบัติที่ดี
3. มีรูปแบบการทำซ้ำ และสม่ำเสมอ ด้วยวิธีการหลากหลายในหลายสถานการณ์ การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่ได้ผลดีที่สุด ควรทำตั้งแต่อายุไม่เกิน 6 ปี
4. จัดสภาพแวดล้อมให้ลงมือปฏิบัติในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน การบ่มเพาะคุณธรรมที่ดีที่สุด คือการกระทำผ่านชีวิตประจำวัน โดยมีพ่อแม่เป็นผู้ชี้แนะและทำให้ดูเป็นตัวอย่าง
5. การให้แรงเสริม ให้กำลังใจ ที่เหมาะสมและสม่ำเสมอ ยินดียินดียังร่วมทำกิจกรรมด้วยให้เด็กรู้สึกอบอุ่น
6. มีสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว การมีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกัน การกำหนดบทบาทหน้าที่ให้เด็ก ๆ เพื่อฝึกความรับผิดชอบ ความมีวินัย

สรุปได้ว่า การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในครอบครัว เพื่อให้ครอบครัวมีความเข้มแข็ง มีกระบวนการสำคัญ ๆ ดังนี้ 1. การมีพ่อ แม่ และครอบครัวเป็นต้นแบบที่ดี โดยที่สมองของเด็กจะเรียนรู้และจดจำโดยทำตามแบบอย่างที่ได้เห็นและได้ยิน 2. การส่งเสริมและสนับสนุนให้ลูกได้ทำสิ่งที่ดี 3. การให้รางวัลหรือการชมเชยเมื่อทำความดี 3. การมีรูปแบบการทำซ้ำ และสม่ำเสมอ ด้วยวิธีการหลากหลายในหลายสถานการณ์ และ 5. การจัดสภาพแวดล้อมให้ลงมือปฏิบัติในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน

4. กระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรมแก่คนในครอบครัวเชิงพุทธ

กระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งเป็นสภาพคุณงามความดี โดยเริ่มตั้งแต่ความนึกคิด เมื่อคิดดีแล้ว ย่อมแสดงพฤติกรรมคือคำพูดและการกระทำที่ปรากฏออกมาแล้ว แก่คนในครอบครัวเชิงพุทธ เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ครอบครัว จำนวน 5 ข้อ ประกอบด้วย 1. ความซื่อสัตย์ 2. ความขยันหมั่นเพียร 3. ความพอเพียง 4. ความมีวินัย และ 5. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ตามการประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทยของกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและ

ความมั่นคงของมนุษย์ ด้านที่ 2 คือด้านการทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว หรือคุณธรรมจริยธรรม ข้ออื่น ๆ ก็ตาม ประกอบด้วย

4.1 การชักจูงจากกัลยาณมิตรและการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง

ลูกได้รับฟังคำแนะนำสั่งสอนเรื่องคุณธรรมจากพ่อแม่ผู้ปกครองผู้เป็นกัลยาณมิตร และได้ใช้ปัญญาพิจารณา รู้จักคิด สามารถเลือกแยกแยะด้วยตนเองว่า คุณธรรมนั้นเป็นสิ่งที่พัฒนาตนเองให้มีจิตใจที่สูงส่งยิ่งขึ้นและช่วยพัฒนาเต็มเต็มสังคม โดยที่พ่อแม่คอยเฝ้าติดตามดู ดังเรื่องนายกาละ บุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในอรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท โลกวรรค (ขุ.ธ.อ. 6/57-59) ว่า ในตอนแรกอนาถปิณฑิกเศรษฐีได้ชักจูงนายกาละ ผู้เป็นบุตร ให้ไปรักษาศูโอบสถ ไปวิหารฟังธรรม โดยให้รางวัลเป็นเงิน 100 กหาปณะ ต่อมา ให้ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า จดจำบทแห่งธรรมให้ได้บทหนึ่ง โดยให้รางวัลเพิ่มขึ้นเป็นเงิน 1,000 กหาปณะ สุดท้ายแล้ว นายกาละนั้นได้ใช้ปัญญาพิจารณา จนได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว จึงไม่ต้องการที่จะรับค่าจ้างจากบิดาแต่อย่างใด

4.2 การให้รางวัล การสนับสนุน การชมเชย และการให้กำลังใจในการทำความดี

การให้กำลังใจในการทำความดี เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของคนในครอบครัว เพื่อให้เขามีความมั่นใจในกระทำความดีของตน สามารถแสดงออกได้หลายวิธี เช่น ยิ้มแย้ม ประทับมือ กล่าวชมเชยยกย่อง ตลอดจนถึงการให้รางวัล ดังเรื่องนายกาละ บุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในอรรถกถา ขุททกนิกาย ธรรมบท โลกวรรค (ขุ.ธ.อ. 6/57-59) ว่า อนาถปิณฑิกเศรษฐีไม่ต้องการให้บุตรของตนเองคือนายกาละตกไปในอบาย จึงได้ให้รางวัลเป็นเงิน 100 กหาปณะ โดยให้ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า

4.3 การให้สังคมช่วยเหลือเป็นมาตรการควบคุมทางสังคม

กระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่สมาชิกในครอบครัวโดยให้มีการลงโทษทางสังคม ถือเป็นอีกหนึ่งกระบวนการที่จะสร้างครอบครัวที่ไม่ทำการไม่ซื่อตรง การทุจริตได้ เพราะหากเกิดการทุจริตขึ้นแล้ว สังคมไม่ยอมรับในการทุจริตนั้น ช่วยกันสอดส่องดูแล และมีการลงโทษทางสังคม จะช่วยให้พฤติกรรมนั้นของคนในครอบครัวลดลงจนไม่เกิดขึ้นในที่สุด เป็นมาตรการควบคุมทางสังคมที่ต้องการให้สมาชิกในสังคมประพฤติปฏิบัติตามมาตรฐานหรือกฎเกณฑ์ที่สังคมยอมรับร่วมกัน ดังเรื่องบุตรของพราหมณ์เฒ่า ในอรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบท นาควรรค (ขุ.ธ.อ. 7/140-145) ว่า บุตรใช้สอยทรัพย์ที่เป็นของมารดาบิดา แต่ไม่เลื่อมมารดาบิดา พระพุทธเจ้าได้ให้พราหมณ์เรียนคาถา แล้วไปกล่าวต่อหมู่มหาชนที่ประชุมกันในสภา ตอนหนึ่งว่า “นัยว่า ไม้เท้าของข้าพเจ้าแล ยังประเสริฐกว่า, บุตรทั้งหลายไม่เชื่อฟังจะประเสริฐอะไร เพราะไม้เท้ากันโคดุก็ได้, อนึ่ง กันสุนัขก็ได้ มีไวยันข้างหน้าเวลามีดก็ได้ ใช้หยั่งลงไปในที่ลึกก็ได้ เพราะอาณาภาพแห่งไม้เท้า คนแก่เช่นข้าพเจ้าพลาดแล้ว ก็กลับยืนขึ้นอีกได้” ในสังคมนั้น มีกฎของสังคมว่า “บุตรที่ใช้สอยทรัพย์ที่เป็นของมารดาบิดา แต่ไม่เลื่อมมารดาบิดา ต้องถูกลงโทษ” ทำให้พราหมณ์เฒ่าได้รับการเลื่อมดูจากบุตรของตนต่อไป

4.4 การปลูกฝังที่มีการเชื่อมโยงกับสถานการณ์ต่าง ๆ ทำให้มีความเข้าใจที่ลึกซึ้ง

การปลูกฝังคุณธรรมโดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์ต่าง ๆ ทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความเข้าใจได้ง่ายชัดเจน และช่วยให้จำแนก เห็นจริง จะเป็นการจดจำที่นำไปสู่นิสัยการปฏิบัติที่ดี ไม่ใช่เป็นการปลูกฝังโดยวิธีการสอนด้วยวาจาให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้เท่านั้น ดังเรื่องเด็กหลายคนติง ในอรรถกถาขุ

ทททนิทาย ธรรมบท ทัณตวรรค (ขุ.ธ.อ. 5/46-47) ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี โกศลรัฐ เข้าวันหนึ่ง เสด็จออกบิณฑบาต ทอดพระเนตรเห็นเด็กกลุ่มหนึ่งกำลังตีงูด้วยท่อนไม้ ตรัสถามว่า “ทำอะไรกัน” “พวกข้าพระองค์กำลังตีงูด้วยท่อนไม้ พระเจ้าข้า” “เพราะเหตุอะไร” “เพราะกลัวมันจะกัด พระเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่า “ผู้ที่แสวงหาสุขเพื่อตน แต่ไปเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รักสุขด้วยท่อนไม้ ต่อไป ย่อมไม่ได้สุข ส่วนผู้ที่แสวงหาสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รักสุขด้วยท่อนไม้ ต่อไป ย่อมได้สุข” เด็กกลุ่มนั้นฟังเข้าใจซาบซึ้ง เลิกเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายโดยเด็ดขาดตั้งแต่นั้นมา

4.4 การรู้จักจังหวะและโอกาส เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้มีความพร้อมก่อน

พ่อแม่และผู้ปกครองรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส สมาชิกในครอบครัวยังไม่พร้อมที่จะได้รับการปลูกฝังคุณธรรมข้อนั้น ๆ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตึงตังทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า ดังเรื่องนายกาละบุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในอรรถกถาขุททกนิทาย ธรรมบท โลกวรรค (ขุ.ธ.อ. 6/57-59) ว่า นายกาละนั้นบรรลุโสดาปัตติผลแล้วไม่รับค่าจ้าง มหาเศรษฐีให้บุคคลวางห่อเป็นเงิน 1,000 กหาปณะไว้ตรงหน้าบุตรแล้ว นายกาละนั้นเห็นกหาปณะที่บิดาให้เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา ละอายอยู่ จึงพูดว่า “ผมไม่ต้องการด้วยกหาปณะทั้งหลาย” แม้ถูกบิดาพูดว่า “จงรับเถิด พ่อ” ก็ไม่รับแล้ว บิดาของเขาถวายบังคมพระศาสดาแล้ว กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ ข้าพระองค์ชอบใจอาการของบุตร” เมื่อพระศาสดาตรัสถามว่า “อะไร ? มหาเศรษฐี” จึงกราบทูลว่า “ในวันก่อน บุตรของข้าพระองค์นี้ อันข้าพระองค์พูดว่า ‘เราจักให้กหาปณะ 100 แก่เจ้า’ แล้วส่งไปวิหาร ในวันรุ่งขึ้น ยังไม่ได้รับกหาปณะแล้ว ไม่ปรารถนาจะบริโภค แต่ในวันนี้ เขาไม่ปรารถนาหภาพณะแม้ที่ข้าพระองค์ให้” พระศาสดาตรัสว่า “อย่างนั้น มหาเศรษฐี วันนี้ โสดาปัตติผลนั้นแลของบุตรของท่าน ประเสริฐแม้ว่าสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ แม้กว่าสมบัติในเทวโลกและพรหมโลก”

สรุปได้ว่า กระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในครอบครัวเชิงพุทธ เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ครอบครัว ในด้านการทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว มีกระบวนการสำคัญ ๆ ประกอบด้วย การชักจูงจากกัลยาณมิตรและการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง การให้รางวัล การสนับสนุน การชมเชย และการให้กำลังใจในการทำความดี การให้สังคมช่วยเหลือเพื่อเป็นมาตรการควบคุมทางสังคม การปลูกฝังที่มีการเชื่อมโยงกับสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อทำให้มีความเข้าใจที่ลึกซึ้ง และการรู้จักจังหวะและโอกาส เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้มีความพร้อมก่อนที่จะได้รับการปลูกฝังคุณธรรม

สรุป

การประเมินความเข้มแข็งของครอบครัวไทยของกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ด้านที่ 2 คือด้านการทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว มีการใช้คุณธรรมสำคัญ จำนวน 5 ข้อ ซึ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของคนในครอบครัว คือ 1. ความซื่อสัตย์ 2. ความขยันหมั่นเพียร 3. ความพอเพียง 4. ความมีวินัย และ 5. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มากน้อยเพียงใด โดยเลือกคำตอบ คือ ไม่มี มีบ้างนาน ๆ ครั้ง (1-3 วันต่อสัปดาห์) เกือบทุกวัน (4-6 วันต่อสัปดาห์) ทุกวัน ทั้งนี้ คนในครอบครัวต้องใช้คุณธรรมสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ครบ 5 ข้อ จึงถือว่าผ่านเกณฑ์มาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง

คนในสังคมไทยไม่ตระหนักถึงการมีวินัย การคำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัว การขาดความซื่อสัตย์สุจริต การขาดความสามัคคี จึงทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม การขาดจิตสำนึกสาธารณะ การขาดความรับผิดชอบต่อสังคม ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว การขาดทักษะในการคัดกรองและเลือกรับวัฒนธรรมที่ดีจากต่างประเทศมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และการยอมรับคนที่มีฐานะมากกว่าคนดีมีคุณธรรม ดังนั้น ครอบครัวในฐานะเป็นสถาบันพื้นฐานที่เป็นหลักสำคัญที่สุดของสังคม มีบทบาทหน้าที่ในการปลูกฝังคุณธรรมแก่สมาชิกในครอบครัวเพื่อให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ ทำให้สังคมเป็นสังคมคุณธรรมและเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไป โดยใช้กระบวนการในการปลูกฝังเชิงพุทธประกอบด้วย การชักจูงจากกัลยาณมิตรและการใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง การให้รางวัล การสนับสนุน การชมเชย และการให้กำลังใจในการทำความดี การให้สังคมช่วยเหลือเพื่อเป็นมาตรการควบคุมทางสังคม การปลูกฝังที่มีการเชื่อมโยงกับสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อทำให้มีความเข้าใจที่ลึกซึ้งเพิ่มมากยิ่งขึ้น และการรู้จักจังหวะและโอกาส เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้มีความพร้อมก่อนที่จะได้รับการปลูกฝังคุณธรรม

เอกสารอ้างอิง

- กนก จันทราและคณะ. (2559). หน้าที่พลเมือง 3-4 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บริษัทพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด.
- กรมวิชาการ. (2548). คู่มือการจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมเอกสารประกอบหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2565). คู่มือการสำรวจสถานการณ์ความเข้มแข็งของครอบครัว ประจำปี 2565. กรุงเทพมหานคร : กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กองวิจัยการศึกษา. (2542). การสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาการศึกษากายภาพของเด็กไทยด้านความยืดหยุ่นและอดทน. กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ. (2561). การส่งเสริมคุณธรรม พอเพียง วินัย สุจริต จิตอาสา สร้างคนดีสู่สังคม. นนทบุรี : ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).
- ณัฐนิชากร ศรีบริบูรณ์. (2550). “การพัฒนาโมเดลเชิงสาเหตุของจิตอาสาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน”. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2559). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 34. นครปฐม : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2561). ธรรมนูญสุขภาพ (ปญจโม ภาโค). พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2561). ธรรมนูญสุขภาพ (ฉนุโส ภาโค). พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2561). ธรรมนูญสุขภาพ (สตุตโม ภาโค). พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน).
- รุ่งฤดี กล้าหาญ, รองศาสตราจารย์ ดร. ดวงเดือน ศาสตรภัทร และพันเอกหญิง ดร.สายสมร เฉลยกิตติ. (2558). การพัฒนารูปแบบการวัดและประเมินพฤติกรรมเพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายของไทยในศตวรรษที่ 21. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันทดสอบทางการศึกษาแห่งชาติ (องค์การมหาชน).
- ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน). (2559). การสำรวจความคิดเห็นสถานการณ์คุณธรรมของสังคมไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.thaipost.net>. (9 พฤศจิกายน 2565)
- ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน). (2562). 10 ปราบกฏการณ์คุณธรรมจริยธรรมในสังคมไทย มกราคม-มิถุนายน 2562 องค์ความรู้ : รายงานสถานการณ์คุณธรรม. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).
- ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ. (2559). ช่วยกันสร้างคนดีให้บ้านเมืองครอบครัวคุณธรรม, กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหมิตรพรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- สถาบันครอบครัวไทย. (2565). กระบวนการในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในครอบครัวไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.facebook.com/> (10 พฤศจิกายน 2565)
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (2565). สุขภาพคนไทย ประจำปี 2565 : ครอบครัวไทยในวิกฤตโควิด-19. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). คู่มือการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในสถาบันครอบครัว. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม).
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2537). การวัดผลและประเมินผลในชั้น เรียนกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย จริยศึกษา. กรุงเทพมหานคร: กองวิชาการ สำนักงานฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานয়รัฐมนตรี. (2559). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564). กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานয়รัฐมนตรี.